

Зоран КЕСИЋ,
Полицијска академија

ЕТИОЛОШКА ДИМЕНЗИЈА ПОСЛЕРАТНОГ КРИМИНАЛИТЕТА У СРБИЈИ

Резиме: Прихватајући "мултифакторско" тумачење етиологије злочина, прихватамо објашњење да су појаве криминалитета механички условљене факторима биопсихичког и социјалног карактера. У зависности од појединачних случајева неке од њих имају пресудан значај и већи утицај у односу на друге, неке делују посредно, а неке непосредно у узрочности криминалног понашања.

Овај рад представља покушај објашњења деловања криминогених фактора у специфичном окружењу и условима живљења који настају у послератном периоду, с посебним акцентом на стање у Републици Србији након грађанског рата вођеног на подручју бивше Југославије, дакле након 1995. године. Иако ће у раду криминогени фактори бити излагани појединачно, а све ради боље прегледности и представљања њиховог појединачног деловања, не треба заборавити да они у већини случајева делују јединствено у проузроковању криминалног понашања.

Кључне речи: криминогени фактор, послератни криминалитет, послератни период, Република Србија.

УВОД

Рат и његове последице у послератном периоду, са етиолошког аспекта представљају специфичне услове, који се јављају као допунски фактор, који "подстрекава", омогућава или олакшава делинквентно понашање. Производећи прилике и пропратне стимулансе они значајно утичу на деловање, како унутрашњих тако и спољашњих криминогених фактора. У таквим условима и окружењу ти фактори добијају посебну димензију и могућност деловања. **Послератни период** не може прецизно да се дефинише, нити може да се омеђи његово трајање, јер није апсолутна категорија и разликује се од случаја до случаја. Уколико се говори о овом периоду обично се мисли на време трајања и деловања последица, које је рат проузроковао, како на индивидуалном тако и на друштвеном плану, све до њиховог санирања и престанка њиховог утицаја. Појам **послератни криминалитет** може се де-

БЕЗБЕДНОСТ

финисати као укупност извршених кривичних дела, који су учињени под утицајем ратом изазваних промена, које у новонасталим животним условима делују као криминогени фактори, на одређеном простору, где се осећају и делују ратне последице и у времену које се одређује као послератни период.

Деведесетих година двадесетог века Република Србија је била константно под утицајем неповољних друштвених догађања, који су се манифестовали кроз дугогодишње санкције и економску блокаду, хиперинфлацију, константан пад друштвеног производа, политичке кризе, социјалне немире и постојање ратног стања у окружењу. Грађански рат, иако вођен ван подручја Републике Србије, условио је настанак разноврсних криминогених фактора и на њеној територији. Створене су основе за пораст криминалитета у целини, а нарочито тешких облика кривичних дела против живота и тела, као и деликата против имовине извршених уз употребу ватреног оружја. Велики прилив становништва из ратом захваћених подручја, живот на рубу егзистенције, незапосленост и неизвесност у погледу сутрашњице утицали су на повећање броја примарних делинквената и лица чија су кривична дела плод ситуационих чинилаца у односу на повратнике и лица, који се одликују криминалном каријером. Немогућност успешног и целовитог сагледавања безбедносне ситуације, учестало вршење кривичних дела, за чије извршење у многим случајевима се ни не зна, непријављивање дела од стране жртве, присутност великог броја тзв. "деликата без жртве", само су неки од разлога зашто се претпоставља да је тамна бројка криминалитета и у послератном периоду изузетно висока, нарочито на подручјима бивших република СФРЈ, где је рат и вођен, али и где се највише осећају његове последице.

КРИМИНОГЕНИ ФАКТОРИ ПОСЛЕРАТНОГ ПЕРИОДА

Индивидуални фактори

Биопсихички фактори:

Ратови на територији бивше Југославије поспешили су развој негативних црта човековог карактера, темперамента, учесталости емоционалних нестабилности и поремећаја у односу ид-а и ега. Нарочито су оставили за собом значајне последице по ментално здравље становништва, што се посебно рефлектује у ратним неурозама, психозама и ниском прагу фрустрационих толеранција, чије дејство се највише испољава у послератном периоду. За овакве поремећаје често се користи појам *посттрауматски стресни поремећај* (ПТСП) или *ратни синдром* (*вијетнамски синдром* и сл.) Посттрауматски стресни поремећаји (ПТСП) су специфични ментални поремећаји, који подразумевају реактивне, психореактивне, психогене поремећаје из домена психосоцијалне адаптације психијатријског, психосоматског и соматског морбидитета, интензивни страх, беспомоћност, ужас, психички поремећај, након катастрофалних искустава, које превазилазе уобичајена људска искуства. (Милић, 2002:65-74). Посттрауматску психопатологију прате породично, со-

цијално и професионално дисфункционисање. То је највише изражено у популацији жртава тортуре и мучења, избеглица, понајвише оних у колективним смештајима и деце. Неке студије указују да чак 84% најтеже злостављаних затвореника и жртава психофизичке тортуре развија доживотни ПТСП. (Илић, Лечић-Тошевски, Јовић, 2000:83-89).

Последице ратова су далеко теже од последица других несрећа и катастрофа, због изложености интензивним стресним догађајима у дужем временском периоду, као што су губитак блиских особа, угроженост сопственог и живота члана породице, повреде, мучења, присуствовања масакрима и вандализму, губитак имовине, сиромаштво, глад. Рат привикава човека на трагедије и смрт, што временом доводи до опште "навикнутости на ужас", која такође може бити криминогеног значаја. У ратом захваћеним земљама висок проценат популације пати од "*колективне трауме*". Таква друштва доживљавају значајан пад квалитета живота због проблема менталног здравља попут: повећане фреквенце злоупотребе алкохола и дрога, повећане стопе убиства и самоубиства, повећане фреквенце злочина и организованог насиља, што се врло често наставља и у послератном периоду. Многи војници се враћају кућама телесно неповређени, али њихова психа је тешко оштећена. Такви представљају проблем до краја свог живота. Појединачно или уз комбинацију са другим криминогеним факторима, поремећаји психичке структуре личности и психопатолошке појаве могу да буду значајан покретач разних облика девијација и делинквенција.

Болести зависности

У етиолошком смислу болести зависности, а међу њима посебно **алкохолизам и наркоманија**, представљају значајан криминогени фактор. У клими која одговара њиховом развоју оне лако проналазе уточиште у свим сферама друштва и попуњавају његове празнине, пружајући привидну утеху и лажну наду својим будућим жртвама. Ефекти ратне трауме и ужаса се не заборављају лако, због чега се код одређене групације људи и у послератни период преноси лоша навика и потреба коришћења психоактивних супстанци. Овај проблем је нарочито заступљен код бивших бораца, жртава разних облика тортуре и лица са симптомима PTSD. Чињеница доступности разних врста наркотика и опојних средстава и у оним срединама, које никад нису биле суочене са том проблематиком, већ тек у рату и послератном периоду, утичу на повећање корисника, од којих посебно предњаче малолетници. Међу корисницима одређен број лица постаје овисник, са свим последицама које тај епитет носи. Позната је тврдња да злоупотреба психоактивних супстанци ланчано производи појаву "алкохоличарског" и "наркоманског" криминалитета, тако да је, с обзиром на претходне тврдње, логично да и у структури кривичних дела послератног криминалитета, значајно место заузимају дела, која се сврставају у ове две групације.

БЕЗБЕДНОСТ

Друштвени фактори:

Породица

Према контролној теорији *Travisa Hirshia*, повезаност младих пре свега са породицом, далеко од делинквентних утицаја и негативних примера, је један од битних услова да се млади везују за систем доминантних вредности. (Hirshi, 2002:287) Уколико породица није складна и потпуна она не може ефикасно да врши своју приоритетну функцију, која се огледа у контроли и васпитању деце. То се посебно примећује код структуралних аномалија породице. Послератном периоду приписује се знатан криминогени утицај на криминалитет малолетника, јер рат изазива велики губитак људи, што са социолошког аспекта значи повећан број "непотпуних породица", разорених бракова и потешкоћа у одржавању егзистенције породице уопште. У току грађанског рата више од 7.500 деце су изгубили своје родитеље на територији бивше СФРЈ, а свако четврто дете је имало испод 7 година. (Чавић, 2001:12) Ако узмемо у обзир ове чињенице, а сложимо се са Фројдовом констатацијом да је кључ човековог психичког здравља у најранијем детињству и да је од посебног значаја родитељско "оптимално" васпитање деце у циљу сузбијања њихових нагона, постављају се питања: "Шта ће се десити са том децом и колика је могућност да неће бити уплетени у мрежу злочина, што као жртве, што као његови извршиоци?" и "Ко најбоље може да замени њихове биолошке родитеље и изведе их на прави пут?" Проблем представља и васпитање деце, нарочито мушке, од стране самохраних мајки, чији су мужеве страдали у рату. Таква деца у току свог одрастања, највише због самопотврђивања код вршњака, упорно одбијају улогу "мајчине мазе", а да би оповргли такве тврдње, у неким ситуацијама се понашају и делинквентно, када прибегавају ситним крађама, вандализму, па и самом насиљу.

Миграције

Принудне миграције, прогони, избеглиштво и живот у егзилу, изазвани ратним дешавањима спадају у тзв. "велике несреће". Способност адаптације појединаца и заједнице на новонасталу ситуацију и ново окружење, могу значајно ублажити последице несреће, нарочито уколико им је на располагању материјална и психолошка подршка. Један од највећих изазова са којима се суочавају избеглице је усвајање нових правила социјалних релација који ће убрзати њихову адаптацију на различиту и непознату културу. Њихова почетна реакција на ново окружење могла би се назвати *културни шок*. Културни шок је психолошка реакција праћена жестоким емоцијама, која настаје код људи, који се нађу у непознатом културном окружењу. Сматра се да је културни шок привремено стање које пролази кроз фазе еуфорије, разочарења и беса. (Чавић, 2001:18). Овај шок може да се оконча интеграцијом у нову средину, кроз процесе асимилације, акултурације, губљења идентитета дошљака, али и одбацивањем културе земље прихватнице, што узрокује низ потешкоћа у процесу адаптације и доводи до *културног конфликта*.

Ксенофобија и неповерење су најчешћа осећања, која се запажају код староседелаца. Они веома често избеглице сматрају незахвалним профитерима и оптужују их да отимају посао незапосленим староседеоцима. Ова, на први поглед безазлена ситуација, може да прерасте у озбиљан конфликт, нарочито између млађе популације избеглица и староседелаца, када се та нетрпељивост изражава кроз примену насиља. Такав однос староседелаца, код избеглица ствара бунт и презир, због чега они не прихватају културне образце новог окружења, већ упорно следе своје обичаје и кодексе, или пак стварају нову поткултуру са специфичним и себи својственим правилима понашања, што је нарочито присутно код млађе популације. Емпиријска истраживања показују да је криминалитет бројнији у срединама где се јављају такви сукоби, где је већа културна хетерогеност и где долази до изражаја процес "културног заостајања". (Милутиновић, 1986:345).

Многи мигранти су раније живели на селу или у провинцији, да би стицајем ратних околности, неки од њих живот наставили у великим градовима. Колико та нова средина за неке од њих отежава процес адаптације и прихватање нових културних образаца, толико им и помаже да се лакше одреде за преступ, што потврђује и тврдња *Clifford Shaw* и *Henry McKay*: "Урбани свет са својом анонимношћу, већом слободом, различитијим карактером својих односа, обезбеђује општи оквир, посебно погодан за развој девијација". (Shaw, McKay, 2002:136).

Суседство

У послератном периоду многи проналазе уточиште у новој средини и принуђени су на специфичне услове живота. Избеглице у колективним смештајима представљају најугроженији део популације послератног периода. Доминантни психосоцијални проблеми избеглица у колективном смештају су удаљеност од града, незапосленост и оскудне друштвене активности. Они лоше оцењују средину у којој живе и према њој изражавају неповерење и песимизам. Суживот великог броја људи са сличним тешким искуствима појачава страх, депресивност, гнев, стимулише пасивност и социјалну изолацију, што доводи до специфичних промена у интерперсоналном и психосоцијалном функционисању. Већина колективних центара су смештени из града на периферију, далеко од других насеља, налик гету, а чињеница је да гетоизација и отуђење рађа низ негативних појава, од којих су најчешће социопатолошке појаве (алкохолизам и наркоманија), које у доста случајева ланчано производе и појаву криминалитета. Уколико се колективни центри налазе у граду, то су обично сиротињске четврти великих градова или подручја напуштених индустријских зона. Најчешће су то монтажне куће, бараке или напуштени хотели. Живот је просторно скучен, породице са више генерација живе у једној просторији, а купатила су најчешће заједничка са суседима. Интерперсонални односи у колективним смештајима су углавном лоши, обележени напетом, незадовољством, честим свађама, увредама, претњама, крађама и повремено физичким сукобима.

БЕЗБЕДНОСТ

У таквим условима живота сви пате, али највише деца и малолетници, који су и најризичнија група криминалне заразе. Бекством од свакодневице и проблема, они своје уточиште налазе на улици и у суседству. У зависности од могућности које им ново суседство пружа и од тога који им је начин понашања више доступан значајно је одређена и њихова судбина и даљи живот. Познати амерички криминолог *Edwin Sutherland* у свом делу *"Диференцијална асоцијација"* је својевремено рекао: *"Криминално понашање се учи у интеракцији (међуделовању) са другим особама у процесу комуникације и особа постаје криминалац због чешћих контаката са криминалним образцима и због изолације од антикриминалних образаца."* (Sutherland, 2002:148) С обзиром на локацију колективних смештаја њихова нова околина, у већини случајева, представља типичну делинквентску средину и многи староседеоци тог краја су већ познати полицији, тако да је питање времена, када ће се деца и малолетници избеглице "утопити" у ту нову средину.

Слободно време

Слободно време значајно утиче на опредељења, ставове и понашање личности и оно често у одсуству позитивних садржаја прелази у разне облике девијантног па и делинквентног понашања. У послератном периоду, када многи остају без запослења, свакодневних обавеза и ангажовања, што се посебно односи на популацију избеглица, намеће се потреба да се све слободно време сврсисходно организује и правилно усмери. Људи у зрелим годинама, свесни својих пораза, животних губитака и тренутне ситуације у којој се налазе, одају се алкохолу, а деца и малолетници, посебно они без родитеља, или из непотпуних породица наркоманији. *Унутрашње суздржавање и јак осећај сопственог "ЈА"*, о коме говори *Walter Reckless* у својој теорији *суздржавања* (Reckless, 2002:283-286) је битан одбрамбени механизам од изазова које нуди доколица и досада. У помињаној *контролној теорији делинквенције*, која пре свега говори о томе како се млади везују за систем доминантних вредности, *Travis Hirshi* међу четири елемента, наводи и *ангажованост*, тј. *време и енергију коју појединац у толиком обиму троши на конвенционалне делатности, због чега нема времена за делинквентно понашање.* (Hirshi, 2002:292). Због тога је битно да се сваки дан испуни креативним садржајима, спортом, дружењем, учењем и сл. чиме се побеђује досада.

Друштвени статус

По завршетку рата убрзо се увиђа да је преостало становништво подељено на два друштвена слоја и то на богате и сиромашне. Губитак средње класе, која представља морални ослонац друштва, обично производи поремећај система вредности. Средњи слој, који је био носећи стуб предратног друштва је нестао, тако што је једна мања група прешла у "клуб" богатих, нарочито уз помоћ ратног профитерства и других криминалних делатности, док је већина завршила на "ниским гранама". Тако велика међусобна разлика између богатства и сиромаштва на истом простору распирује страст и изазива искушења сваке врсте. Новостечени, послератни, друштвени статус тиме добија криминогени значај.

Иако сиромаштво и неповољан друштвени статус представљају генератор злочина, ни припадници вишег друштвеног слоја, међу које се у послератном периоду између осталих убрајају ратни профитери и "новокомпоновани" богаташи не одолевају лако криминалном искушењу. Задовољавајући своју сујету и вештачки нагомилане потребе, они се веома лако одлучују за извршење кривичних дела, користећи новац и своју позицију у друштву, као средство за "куповину" имунитета од кривичног прогона. Они обично врше злочине имовинске природе из групације корупцијског и криминалитета "белог оковратника". Овај тзв. "криминалитет изобиља" проузрокује неупоредиво веће и штетније последице од *криминалитета оскудице*, који врше припадници нижих друштвених слојева.

Распадом Југославије многе наше избеглице су изгубиле држављанство, а да нису стекле ново у земљи егзила, па се слободно може рећи да су доживеле судбину апатрида. У таквој ситуацији им је ускраћено право да се слободно крећу између држава и остварују право гласа, што је једно од основних људских права. Овакав друштвени статус избеглица води социјалној маргинализацији, што је још један додатни генератор испољавању њиховог незадовољства, а као крајњи резултат, у појединим случајевима може бити вршење злочина као израз социјалног бунта.

Неповољан друштвени статус може да произилази из политике *расне, верске, националне или идеолошке дискриминације*, што за последицу има *стигматизацију припадника тих друштвених слојева и стварање стереотипа криминалаца*. (Charman, 2002:225-228). Одређена национална, расна и верска припадност је пре свега виктимогена предиспозиција, што је потврдио и грађански рат вођен на подручју бивше Југославије. Злочини везани за ове дискриминације карактеристични су како у миру, тако и посебно у рату и послератном периоду и по мотиву извршења сврставају се у тзв. злочине мржње. Постојање оваквих злочина је у непосредној вези са идеологијом и политиком која се води у одређеној држави. Ове групације становништва чине посебно угрожену категорију, уколико представљају мањину у датом друштву или држави. Међусобне разлике у било којој од набројаних припадности на истом подручју представља криминогени фактор, јер само њихово постојање условљава разне манипулације, злоупотребе, претње, угрожавања сигурности и криминалитет, међу којим се посебно издваја насилнички.

Економија

За послератни период су карактеристична три момента: велика ратна миграција се враћа кући, економски просперитет престаје и преображај производње проузрокује ограничења на тржишту радне снаге, потискују се малолетници, жене, неквалификовани и стари, као и припадници мањина. (Hentig, 1959:402) Сужавање обима материјалне производње, услед опште исцрпљености и разорености материјалних производних снага, за последицу има несташицу животних намирница и других неопходних материјалних добара, нагли скок цена и поскупљење живота уопште. Таква новонастала ситуација представља погодно тле за шпекулацију, шверц, сиву економију и нагло повећање криминалитета ове категорије.

БЕЗБЕДНОСТ

Посматрањем радног статуса популације избеглица старијих од 15 година, добија се податак да 2/3 нема никакве приходе и да су ослоњени искључиво на хуманитарну помоћ, само 5% је стално запослено, а 4% ради на одређено време. (Чавић, 2001:12) За већину избеглица долазак у другу средину представља губитак радног статуса, зато је њихов основни проблем незапосленост и материјална оскудица, који представљају значајне узроке делинквентног понашања. Таква ситуација највише погађа ону групацију људи који су навикли на луксуз и велике прохтеве, а у рату су изгубили све, да би по његовом завршетку, живот наставили са "завежљајем" преко рамена, али са навикама и потребама из предратног периода. *Adolph Quetelet* има тезу у познатом делу "О развоју склоности ка злочину": "Човек није нагнан на злочин зато што је сиромашан него због тога што брзо прелази из стања удобности у стање беде и неспособности да задовољи вештачке потребе које је створио." (Quetelet, 2002:59), само доказује чињеницу да велики број људи у послератном периоду излаз из очајне ситуације налазе у вршењу кривичних дела, који би се могли сврстати у криминалитет оскудице.

Политика

У послератном периоду правовремена консолидација нових политичких структура и институција, благовремено и ефикасно предузимање мера на отклањању ратних последица, представља фактор стабилности и значајан удео у превенцији криминалитета. Уколико у саму политику сврстамо и кривичнозаконодавну, криминалну и казнену политику и надлежности које спадају у њихов домен, велики значај у спречавању и сузбијању криминалитета имају и благовремено и ефикасно предузете мере из ове области. Уколико те мере изостану или се не предузму благовремено, иако се сматрају приоритетом послератне политике, тада сама та неефикасна политика представља један од најзначајнијих криминогених фактора у послератном периоду.

Спровођење конкретне идеологије је у непосредној вези са политиком државе или друштвене групације. Криминогени значај идеологије посебно се испољава непосредно пред рат, у току рата, али и у послератном периоду. Одређена идеологија у свом садржају, нарочито уколико је обојена шовинистичким идејама, повлашћивању и омаловажавању других нација, народа и вера, може да буде директни узрочник рата и свих злочина, које он са собом носи. Нарочито је опасан утицај идеологије који служи у сврху ратне пропаганде и када се увек као приоритет борбе поставља остварење циљева идеологије (нпр. етнички чиста држава). Уколико се и послератни период заснива на таквој идеологији, а међу становништвом влада мишљење да је једини циљ рата и борбе било остварење идеја такве идеологије, онда и тај период може бити обојен злочинима, јер се у ту сврху насиљу даје легитимитет и продужују се сукоби.

Масовни медији

Криминогени утицај масовних медија није за потцењивање. Ако су средства масовног комуницирања у данашње време у могућности да доведу рат у сваки дом и ако су у току рата, били већином у служби ратне пропаганде, чији су основни циљеви били *дехуманизација противника* као оправдање и легитимитет за насиље над њима и изазивање агресивних емоција, као евентуални мотив за укључење у борбу, може се само наслутити какве је то последице производило и повод каквим злочинима је било њихово деловање.

Дејство ратне пропаганде се осећа и у послератном периоду, јер иако мржња није више војна потреба, она је дубоко усађена, она је постала императивни прохтев нашег нервног система. (Hentig, 1959:389) Константно приказивање насиља и ратног разарања и након рата подстиче мржњу и нетрпељивост, нарочито према непријатељу из претходног рата, подсећајући том приликом на ружну прошлост. Вођен таквим емоцијама, сматрајући да у другом и различитом од њега, да ли по националности, вери или боји коже, нема људскости, видевши и даље у њему ратног непријатеља и кривца за већину невоља и недаћа, које су га задесиле, човек је спреман и по завршетку рата да врши насиље и друге злочине над тим лицима, дубоко верујући да има оправдање за то што чини. Уколико овакво понашање прати неефикасна контрола или пасивно држање надлежних органа, правдају се извршени и даје повод новим злочинима.

Религија

У проучавању утицаја религије на криминалитет питање се мора решавати у контексту одређене друштвене средине, зависно од улоге коју религија има у тој средини. Религија својим моралним и канонским принципима и кроз проповеди значајно утиче на *превенцију и спречавање криминалитета*. Она пружа осећај смисла у сусрету са застрашујућом реалношћу и помаже људима да превазиђу усамљеност у индивидуалној патњи.

Али, не треба заборавити да *верски фанатизам* представља један од криминогених фактора, што потврђују и дешавања на подручју бивше Југославије за време рата, али и у послератном периоду, када је припадност одређеној вери била једна од пресудних виктимогених предиспозиција и повод многим злочинима.

Послератни период, који се карактерише егзистенцијалном неизвесношћу за одређене групације људи и њиховим свакодневним трагањем за бољим животом, представља идеалне услове за деловање разних *верских секти*. Такве организације нуде људима "руку спаса" и "прави пут" за избављење од невоља. Али права истина је да се иза такве "милосрдне" маске крије низ криминалних делатности (манипулација људском судбином, противправно лишавање слободе, деликти у вези са злоупотребом дрога и сл.) које представљају опасност по појединца, породицу и друштво тј. државу у целини. (Луковић, 2000:288).

БЕЗБЕДНОСТ

Морал

Морал пре свега има улогу спречавања и сузбијања криминалних тежњи појединца. Уколико верујемо да треба да поштујемо доминантне друштвене вредности и осећамо да смо дужни да их уважавамо, ако имамо развијен супер-его као најбитнији део психичке структуре личности и имамо јак осећај сопственог "ја", лакше можемо одолети искушењима делинквенције, јер савест представља јако оружје у борби са злочиним.

Колико морал и савест могу јако да делују у условима великих друштвених криза, међу којима је и рат и послератни период, а све у циљу одбране од искушења злочина, толико лако може доћи и до моралне изопачености и кризе етичких вредности друштва. Нарочито под јаким утицајем националних и идеолошки обојених осећања, моралност човека може да буде друштвено условљена и погрешно усмерена, толико да човек може да заборави разлику између доброг и лошег и тада, вођен нагонима, жељом за осветом и уништењем спреман је на извршење и највећих злочина.

Морал има непосредну везу са неформалном социјалном реакцијом друштва на злочин, јер он и одређује садржај те реакције, када појединци и друштво дефинишу шта је злочин, а шта није. *Howard Becker* у свом делу "Аутсајдери" наводи да: "Степен у коме ће други људи реаговати на дати чин као девијантан, веома варира у односу на временски период, у односу на то ко га чини и од тога ко се осећа оштећеним тим чином". (Becker, 2002:209), чиме аутор само потврђује колико је морал релативна категорија.

Право

Право је у непосредној вези са формалном социјалном реакцијом на злочин, јер оно дефинише и законима одређује надлежност и делокруг рада органа формалне социјалне контроле. С тим у вези право представља "иницијалну капислу" у борби против криминалитета.

И у послератном периоду та борба мора бити ефикасна, одлучна и организована кроз: формулисање националних стратегија у борби против криминалитета, доношење нових кривичних закона и подзаконских аката, прилагођених новонасталој ситуацији и у сагласности са друштвеном реалношћу, примену мера опште, посебне и индивидуалне превенције, ефикасан рад органа формалне социјалне контроле, нарочито у процесуирању предмета у вези са извршењем кривичних дела у ратном и послератном периоду, окончане адекватним санкцијама, с обзиром на околности начина и времена извршења тих дела. Изостанком или одлагањем оваквих мера, стиче се утисак да се криминалитет толерише, а право у том случају преузима улогу криминогеног фактора, јер потенцијални преступници користи ту кризу у нормативном систему.

ЗАКЉУЧАК

Ратне и послератне прилике представљају специфичне услове, који погодују појави, развоју и деловању комплекса индивидуалних и друштвених криминогених фактора. Попут наслеђене болести и у послератном периоду осећа се негативан утицај рата, а његове последице шире се попут заразе на појединце и цело друштво. У таквом амбијенту рађају се карактеристични појавни облици криминалитета и долази до различите манифестације у оквиру исте групе дела, што се свакако одражава на структуру, стање и кретање криминалитета. Трајање рата битно утиче на тежину послератног периода. *Hans von Hentig* наводи: "Уколико рат дуже траје, уколико смо снажније обасути пропагандом, уколико просперитет ратне индустрије више баца вео на стварни развој и заклања озбиљност, односно тежину криминалитета, утолико ће се снажније осетити наличје свега тога, наиме утолико ће жешћи бити преокрет". (Hentig, 1959:402).

Из ратног периода, обележеног снажном негацијом вредносног система, легитимизацијом насиља, кризом етичког и нормативног система, људском агресивношћу, човек излази битно промењен у моралном, здравственом и социјалном погледу. Једном стечене навике тешко се напуштају, једном проживљени ужаси и трагедије тешко се заборављају. Навикнутост на ужас и насиље, склоност криминалним радњама и њихово упражњавање у ратном периоду, мноштво прилика и могућности, стицај индивидуалних, биопсихичких предиспозиција за злочин и многобројних друштвених криминогених фактора, битно утичу на понашање појединаца у послератном периоду.

Овакво становиште указује на потребу да се мере криминалне политике (политике сузбијања криминалитета) једне државе и у послератном периоду морају заснивати на свеобухватној, мултидисциплинарној акцији и сарадњи. Процеси формалне и неформалне контроле криминалитета требали би се спроводити континуирано, плански и систематски кроз превентивно поступање као основну оријентацију, усмерену на спречавање деловања горе описаних криминогених фактора, али и кроз репресивно деловање надлежних органа као нужно поступање након извршеног конкретног кривичног дела.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Becker H.**: Аутсајдери -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр. 203-213;
2. **Chapman D.**: Стереотип криминалаца -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр. 225-228;
3. **Чавић Т.**: О избеглиштву психосоцијални аспекти, Задужбина Андрејевић, Београд, 2001;

БЕЗБЕДНОСТ

4. **Hirshi T.:** Контролна теорија делинквенције -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр. 287-304;
5. **Hentig H. von:** Злочин узроци и услови, Веселин Маслеша, Сарајево, 1959;
6. **Илић З., Лечић-Тошевски Д. и Јовић В:** Психички поремећаји код жртава тортуре, Темида 2, (2000), стр. 83-89;
7. **Луковић З.:** Верске секте, приручник за самоодбрану, Драганић, Београд, 2000;
8. **Милутиновић М.:** Криминологија, Савремена администрација, Београд, 1986;
9. **Reckless W.:** Теорија суздржавања -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр. 283-286;
10. **Quetelet A.:** О развоју склоности ка злочину -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр.55-60;
11. **Sellin T.:** Сукоб култура и злочин -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр.141-145;
12. **Shaw K. i McKay H.:** Малолетничка делинквенција и градска подручја -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр.133-139;
13. **Sutherland E.:** Диференцијална асоцијација -ин: Игњатовић Ђ.: Криминолошко наслеђе, Полицијска академија, Београд, 2002, стр.147-150.

ETIOLOGICAL DIMENSION OF POST-WAR CRIMES IN SERBIA

Abstract: Accepting the "multi-factual" interpretation of crime etiology, we have accepted the explanation that the phenomena of crimes are mechanically conditioned by factors of biopsychological and social character. Some of these factors are more important and may have a greater influence on criminal behaviour when compared to the other ones. On the other hand, criminal behaviour can be caused by a direct or indirect influence of these factors.

The author has tried to explain the influence of crime factors in a specific environment and in living conditions that are characteristic for a post-war period, emphasizing the situation in the Republic of Serbia after the civil war led on the territory of the former SFRY after 1995. Although, for easy reference and the analysis of their individual influence, crime factors are listed one by one, we should not forget that in most cases they have equal and mutual influence on the criminal behaviour of offenders.

Key words: crime factor, post-war crime, post-war period, the Republic of Serbia.
